

Tunnustuskirjailijan ”väärinkäsitetty”
rooli: Christer Kihlmanin
julkisuuskuvasta ja kirjallisesta
perinnöstä

—

Mikko Carlson

M

aaliskuussa 2021 kuollut suomenruotsalainen kirjailija Christer Kihlman (1930–2021) luotaa uransa vaiheita viimeiseksi jääneessä teoksessaan, Märten Westön toimittamassa keskustelukirjassa *Epätoivon toivo* (2000; *Om hoplöshetens möjligheter*). Hän palaa useasti siihen, miten hänestä tuli ”vastoin tahtoaan” tunnustuskirjailija. Kihlmanilaisessa ristiriitaisuudessaan lausuma herättää minussa – etenkin kirjailijan poismenon jälkeen – myös hänen julki-suuskuvaansa liittyviä avoimia kysymyksiä.

On todennäköistä, että Kihlmanin penseä suhtautuminen kumpuaa hänen tunnustuksellisen romaaninsa *Ihminen joka järkkyy* (1971; *Människan som skalv;=IJJ*) aiheuttamasta palautevyörystä; kokemuksesta, joka vei hänen yksityiselämänsä ennakoimattomaan tilanteeseen. Vaikka tunnustaminen olisikin ollut monisäikeinen sekoitus faktaa ja fiktiota, sen seuraukset eivät olleet:

Minulle asetettiin yhtäkkiä valtavia vaatimuksia – vaatimuksia, että minä pelastaisin ihmisiä, vapauttaisin heidät onnettomuudestaan, osallistuisin heidän seksuaalisiin fantasioihinsa...Kekseliäisyydessään ehdotukset olivat loputtomia. [-] eivät ainoastaan onnettomat ja epätoivoiset ihmiset ottaneet yhteyttä, vaan oli myös ihmisiä, jotka aivan mutkattomasti tarjosivat seksuaalisia palveluksia – sekä naisia että miehiä. (Westö & Kihlman 2000, 190.)

Lajihybridinen teos järjestytti paljaan omaelämäkerrallisella kerronnallaan 1970-luvun kirjallista ilmasto. Teoksen minäkertoja, joka muistuttaa todellista kirjailijaa, aloittaa esipuheensa seuraavasti: ”Tätä teosta, jonka alaotsikko on '[k]irja epäolennaisesta' ei ole pidettävä romaanina enempää kuin 'itsetunnustuksenakaan’ (IJJ, 5). Samaan hengenvetoon hän silti jatkaa, miten ”[t]ällä kirjalla olen rikkonut yksityiselämän pyhityksen, olen vapaaehtoisesti avannut minäni ovet joillekin sen 'häpeällisistä' salaisuuksista” (IJJ, 9). Kihlmanin monisyinen arvio on eittämättä kiehtova paradoksi. Hän kirjoittaa tunnustuksille ominaiseen tapaan henkilökohtaisen elämän ”salatuimmista saloista” (Foucault 1998), kuten alkoholismista, homoseksuaalisuudesta ja avioliiton ongelmista. Vuosia myöhemmin hän näyttää ottavan tähän rooliin etäisyyttä, koska hän ei ole milloinkaan kokenut kirjoittamiaan asioita synneiksi, eikä siksi tarvitse yleisöltä erityistä synninpäästöä.

Etäisyys *Ihminen joka järkkyy* -teoksen julkaisemisajankohtaan on vaikuttanut myös siihen, miten esimerkiksi homokirjailijan kategoria näyttäytyy 2000-luvun paradigmaattisen queer-käänteen jälkeen (identiteetti)poliittisesti jälkijätöisenä, rajaavana eleenä. Se muistuttaa silti ajassaan kumouksellisesta angloamerikkalaisesta tutkimussuuntauksesta, joka nimesi historian seksuaalisia toisinajatteli joita, todisti homomenneisyydestä ja josta 1980-luvun aids-kriisin myötä tuli hyvinkin poliittista.¹ Seksuaalisen esitaistelijan mantteli ei

kuitenkaan solahtanut helposti Kihlmanin ylle, koska hän ei kokenut henkilönä täyttävänsä sen mittoja, joskaan ei täysin vailla ironiaa:

Kaikki on ollut melkein, mutta ei koskaan täysin. Se on myös jotain, joka on ollut tunnusomaista elämälleni. [--] [M]inusta tuntuu, etten ole koskaan ollut täysin johdonmukainen ja vienyt asiaa päätepiteeseen saakka. [--] En pystynyt juomaan itseäni täysin pellolle, minusta ei tullut oikeaa homoa ja avioliittoni Selindan kanssa on yhä voimassa. (Westö & Kihlman 2000, 177.)

Ristiveto kirjailijan lausuntojen, toiminnan ja toisaalta hänen useiden teostensa aiheiden ja teemojen välillä kutsuu pohtimaan seikkaperäisemmin Kihlmanin julkisuus kuvan ja kohuaiheen, kuten erilaisen seksuaalisuuden, välistä sidosta. Esseessäni hahmottelen muutamien teosesimerkkien avulla, miten tuo ristiriita lopulta vaikuttaa käsitykseen Kihlmanin yhteiskuntakritiikin muuttuvasta luonteesta ja osoittaa, miksi hän mielestäni on, yhä edelleen, ajankohtainen ja tärkeä kirjailija.

Oman pesänsä kriitikko

Aloittaessaan uransa lyriikkona 1950-luvun alussa Kihlman kulki suomenruotsalaisen lyriikan modernismin jäljissä. Varsin pian hän vaihtoi proosaan. Muutos 1960-luvun radikaaliksi ei tapahtunut hetkessä. Sitä pohjusti työ kirjallisuuskriittikkona ensin yhdessä Jörn Donnerin kanssa lanseeratussa kirjallisuuslehti *Arenassa* vuosina 1951–53, myöhemmin 1960-luvulla *Nya Arguksessa* ja *Hufvudstadsbladetissa*.

Jo vuosi ennen proosaesikoisensa, *Varo, autuas!* (1961; *Se upp Salige!*, 1960) ilmestymistä, Kihlman masinoi kirjallisuusdebatin, joka alkoi *Dagens Nyheterissä* elokuussa 1959 julkaistusta artikkelista ”Ruotsalaisuuden varjo”.² Sen lähtökohtana oli pyrkimys muuttaa suomenruotsalaisen kirjallisuuden suhdetta yhteiskuntaan: ”Miksi suomenruotsalainen kirjailija ei kirjoita laveita yhteiskunnankuvauksia? [--] Miksi hän yleisesti ottaen kirjoittaa huomattavan huonoa proosaa ja miksi hän kaikesta päätellen haluaisi mieluummin kirjoittaa lyriikkaa?” Kihlmanin mukaan suomenruotsalaiset kirjailijat eivät kirjoittaneet teoksiaan koko Suomelle vaan olivat irrottautuneet yhteiskunnallisuudesta. Näin Kihlman valmisteli lukijoita kohtaamaan teoksen, jonka tavoitteena oli paitsi ylittää traditiosidonnaisuus, myös luokkajako ylläpitänyt kieliraja. Satiiri *Varo autuas!* kertoo Porvoota muistuttavan Lexån pikkukaupungin suomenruotsalaispiirien sulkeutuneisuudesta ja ahdaskatseisuudesta. Teos mursi hankalana pidetyn kulttuurirajan. Polemiikin vyöryessä yli suomalais-, suomenruotsalais- ja riikinruotsalaislehdistön Kihlman loi asemaa ensimmäisenä suomalaisena nykykirjailijana, jonka jokainen uusi kirja oli ”tapaus” kolmen lukijakunnan keskuudessa. Kuvio toistui vuonna 1966 Kihlmanin julkaistessa

Hufvudstaadsbladetin palstoilla ilmoituksen, jossa ilmoitti lopettavansa taloudellisesti kannattamattoman kirjailijantyönsä. Teko ymmärrettiin pian, kuten tarkoitus olikin, vetoomuksena kirjailijan toimeentulon parantamiseksi, mihin tulikin muutoksia valtion tukijärjestelmissä vuosikymmenen lopulta lähtien.

Kihlmanista tuli 1970-luvun omaelämäkerrallisuuden nousun uranuurtaja, mutta hän palasi *Kalliilla prinsillään* (1975; *Dyre prins*) suuren yhteiskunta-romaanin muotoon. Sitä pidettiin jo ilmestyessään Kihlmanin pääteoksena. Arvioon vaikutti epäilemättä laeva kuva, jonka romaani rakentaa sotienvälisestä Suomesta luokkaristiriitoineen ja sukupolvikonflikteineen. Samalla kun se on ironinen ja melodramaattinen suomenruotsalaisen suurporvariston kuvaus, se on aateromaani vasemmistolaisten ja oikeistolaisten maailmankatsomusten kamppailusta. Kihlmanin arvostus kirjailijana oli huipussaan, ja hänelle myönnettiin viisivuotinen taiteilijaprofessuuri. Pian ura sai jälleen odottamattoman suunnan.

Rajoja rikkova seksuaalisuus

Kihlman matkusti Etelä-Amerikkaan valmistellakseen jatko-osaa Bladhien suvun tarinalle, mutta suunnitelmat muuttuivat hänen kohdatessa Juanin. Argentiina-teosten, *Kaikki minun lapseni* (1980; *Alla mina söner*;=KML) ja *Puhtaita elämän unelmat* (1982; *Livsdrömmen rena*;=PEU) kiintopisteinä ovat minäkertojan suhteet kahteen poikaprostituoituun, ensin Juaniin ja myöhemmin Joséen. Kirjoittaessaan poikarakkauksistaan Kihlman kirjoittautuu, ainakin näennäisen viattomasti, pitkään miestenvälisen rakkauden kuvaamistraditioon. Useissa ”vapaaseen etelään” sijoittuvissa homokirjallisuuden klassikkoteoksissa kuvataan päähenkilön viehättymistä heitä yhteiskuntaluokaltaan alempaan ja etniseltä taustaltaan erilaiseen nuoreen mieheen, ja tuon seksuaalisen halun muotoutumisessa kiertyvät usein yhteen rodun, eksotisoinnin, hallinnan ja alistamisen ristikkäiset sidokset (vrt. esim. Kekki 2003, 187–188; Robinson 1999, 98–99). Kihlmanin minäkertojasta tulee kuin André Giden *L’Immoralist* -romaanin (1902) nuorta poikaa mielessään janoava Michel, sillä merkitsevällä erolla, että hän pyrkii lähestymään poikia heidän omien elämäntarinoidensa subjekteina.

Poikaprostituoitujen kuvausten myötä teokset kertovat jotain hyvin merkityksellistä latalinalaisamerikkalaisesta kulttuurista – ja seksuaalisuudesta ylipäätään. Minäkertoja huomaa vähitellen, ettei Juan koe olevansa homo, vaikka hän toimii homoseksuaalisesti ammatissaan. Hänelle on silti tärkeää suojata oma sukupuoli-identiteettinsä ja performoida heteroseksuaalista puoltaan ja rakkauttaan kihlattuunsa. Samalla Juanin hahmo nostaa pintaan kiperiä kysymyksiä seksuaalisen identifioinnin vaikeudesta, saati sen tarpeellisuudesta. Kertoja tekee havainnon, että vaikka homoseksuaalinen halu kätketään, miesten läheiset, homososiaaliset intressit kietoutuvat alituisen toisiinsa.

Ristiveto kirjailijan lausuntojen, toiminnan ja toisaalta hänen useiden teostensa aiheiden ja teemojen välillä kutsuu pohtimaan seikkaperäisemmin Kihlmanin julkisuuskuvan ja kohuaiheen, kuten erilaisen seksuaalisuuden, välistä sidosta.

Vastaavasti samansukupuolisten rakkaudentunteiden osoittamisessa ei nähdä latinokulttuurissa mitään väärää vaan niille annetaan luovuttamaton arvo: ”Sen takia oli Jósen rakkaus Griseldaan [tyttöystävänsä] kuten Miguelin rakkaus Joséen, jotain mitä kukaan ei unissaankaan olisi väheksynyt tai ottanut heiltä pois” (PEU, 135).

Kaapitetusta (homo)seksuaalisuudesta tulee riittämätön selitysmalli, sillä se osoittautuu pikemminkin länsimaista lukijaa ohjaavaksi tulkintakehykseksi. Juanille olennaista seksuaalisuudessa ei ole niinkään sukupuoli vaan sovittujen roolien ylläpito. Hänelle ei ole tärkeää myöskään määritellä seksuaalisuuttaan kiinteän kategorisoinnin avulla. Hätkähdyttävää on sekin, miten Juanille prostituutio näyttäytyy ikään kuin henkisen vapauden alueena, jota toiminta normijärjestelmän sisällä ei voi tuottaa:

Tehtaassa! Myyjänä! Ei koskaan enää! Minä olen kokeillut sitä. [--] Kieltäydyn myymästä itseäni kapitalisteille niin häpeälliseen alihintaan! Kuluta itsesi loppuun ruumiillisesti ja sielullisesti toisen laskuun etkä kuitenkaan koskaan saa tarpeeksi elääksesi edes jossain määrin siedettävää elämää. Ei kiitos. Ei käy minulle. (KML, 122.)

Jaettu omaelämäkerrallinen ääni

Kaikki minun lapseni -teosta saatteli tyrmistys. Kritiikeistä käy ilmi, miten Kihlmanin nähtiin heittäytyneen ego-trippeihin, siirtyneen yksityisen todellisuuden kuvaajaksi ja nohtaneen Argentiinan sotilasdiktatuurina.³ Pari vuotta

myöhemmin ilmestynyttä teosta *Puhtaita elämän unelmat* voi lukea vastineena kriitikoiden syytöksiin, sillä se keskittyy enemmän vieraaseen kulttuuriin ja kulttuurisiin eroihin. Huolimatta kritiikin nuivasta yleissävystä esimerkiksi Pertti Lassilan arvio (1983) oli poikkeuksellinen siinä, että se ruoti Argentiina-teoksiin kohdistunutta yksiviivaista moralisointia. Lassilan mukaan Kihlman dramatisoi Suomessa ”ensimmäisenä ja konkreettisesti sen tosiasian, että maailma on yksi ja jakamaton – on vain ensimmäinen maailma” (mt.). Kun minäkertoja alkaa kertoa merkityksettöminä pidettyjen ”toisten”, poikaprostituoitujen, elämäntarinaa, myös omaelämäkerrallisen kertomisen luonne muuttuu: päähenkilöstä tulee sivuhenkilö, herrasta alamainen. Jakaessaan äänensä poikien kesken hän yrittää muistaa toisesta kertomiseen liittyvän vastuullisuuden:

Kieli! Kieli! Miten paljon minä olen miettinyt kielen osuutta kaikessa. Mihin me sitä käytämme ja onko meidän tapamme käyttää sitä ehkä kokonaisuudessaan enemmän repivä kuin rakentava. Mihin tarvitaan tätä sinänsä ainutlaatuista inhimillistä instrumenttia? Keskinäiseen kanssakäymiseen. Ylivaltaan. Hallitsemiseen ja vakuuttamiseen. Opettamiseen, oppimiseen, luomiseen ja särkemiseen. (KML, 229.)

Tilanne on vastaavanlainen, kun hän pyrkii muuttamaan rakastettu(je)nsä elämisen ehtoja: ”Olin erehdyksissä kastanut kourani todellisuuteen ja saanut tuntuman siihen, miten asiat olivat, että minun riippuvuuteni oli näennäistä, kun taas hänen oli todellinen” (PEU, 117). Niin ikään kun tapahtumien edetessä ajatus omasta perheestä laajenee biologisesta sidoksesta eräänlaiseksi polyamoriseksi sosiaaliseksi yksiköksi, se vaatii minäkertojaa kohtaamaan vastuunsa ja pohtimaan muuntuvan seksuaalisuutensa vaikutuksia ydinperheen sisällä.

Argentiina-kirjojen suhde todellisuuteen – etteivät ne omaelämäkerrallisuudessaan palaudu ”vain tekstiksi” – muodostuu tärkeäksi paitsi niiden (poliittisen) vaikuttavuuden, myös sosiaalisten oikeuksien ja moninaisten identiteettien esiintuomisen kannalta (vrt. Koivisto 2011, 28). Nykyhetken näkökulmista teokset käsittelevätkin ”meidän ja muiden” välisiä suhteita, toisen kohtaamisen vaikeutta ja kolonialistisen alistuksen kysymyksiä oikeastaan jo vuosia ennen jälkikolonialisen ajattelun laajempaa läpimurtoa. Samalla ne haastavat esiin erilaista seksuaalisuutta, joka yksityisestä luonteestaan huolimatta osoittaa laajoihin kulttuuriin kipupisteisiin.

Kirjailijan oma tahto ja omatunto

Mitä Kihlman ajatteli urastaan sen myöhäisvaiheissa? Mitä siitä ajattelivat hänen lukijansa? Kirjallisuuden julkisuusinstituutiota tutkinut Joe Moran (2000, 42, 53) esittää, miten niin sanotut tähtikirjailijat, kirjalliset julkkikset

(*literary celebrities*), ovat usein ristiriitaisia hahmoja. Koska kulttuurista kenttää määrittää jatkuva ulkoisten paineiden ja sisäisten vaatimusten konflikti, myös kirjailijat tasapainoilevat kulttuurisen maineen, kunnianhimon ja kaupallisen menestyksen heilurissa. Moranin näkökulma korostaa julkiskirjailijoiden toimijuutta, heidän kykyään ohjalla intermediaalisin keinoin omaa julkisuuskuvaansa ja tehdä omaelämäkerrallisesta kirjoittamisesta performatiivista toimintaa. Itserefleksiivisyyden kääntöpuoli on se, että he pohtivat kuuluisuuttaan usein sellaisella retoriikalla, mikä korostaa vain julkisuuden negatiivisia vaikutuksia hyödyn ja omien valintojen kustannuksella. (Ks. Moran 2000, 7–8, 79; vrt. Hollsten 2014, 30.)

Kihlmanin viimeiseksi jäänyt romaani, *Gerdt Bladhin tuho* (1987, *Gerdt Bladhs undergång*) oli suuri arvostelumenestys, Finlandia-palkinto -ehdokas, ja se sai yhden arvostetuimmista suomalaiselle kirjailijalle myönnettävistä palkinnoista, ”Tollanderin”. Muutamaa vuotta myöhemmin kirjallisuusinstituution arvostus näkyi siinä, että Kihlman sai kunnian muuttaa Porvoon ”Diktarhemmetiin”, Svenska litteratursällskapetin hallinnoimaan runoilijataloon, jonne sääntöjen mukaan voidaan myöntää elinikäinen mandaatti ”ansioituneelle suomenruotsalaiselle kirjailijalle”. Samoihin aikoihin Kihlman alkoi vetäytyä kirjallisesta julkisuudesta. Kapinoitsija oli palannut Lexåån, yksi ympyrä oli sulkeutunut.

Pitkään vaikutti siltä, että viimeisen ironisen sukuromaaninsa myötä – kuvaus siitä, kuinka porvarillinen sivistys häviää kasinokapitalismin kylmille arvoille – Kihlman olisi kokenut tehneensä tehtävänsä kirjailijana. Monet epäilivät, että kirjailijan liiallinen itsekritiikki oli ottanut vallan ja tukahduttanut halun kirjoittaa. Kuitenkin pari vuotta ennen kuolemaansa, marraskuussa 2018, Kihlman rikkoi kaksi vuosikymmentä kestäneen täyden vaikenemisen saapumalla vieraaksi FST:n ajankohtaisohjelmaan *Efter Nio*. Ennakkoon katsojat olivat ehkä asennoituneet kohtaamaan uraansa ja elämäänsä kiittollisuudella muistelevan kirjailijan. Sen sijaan he kohtasivat katuvaisen, resignoituneen vanhuksen, joka väitti elämän taitekohdissa ”valinneensa aina väärin” ja että oli ollut ”suuri virhe” lopettaa kirjoittaminen varhaisessa eläkeiässä ja sulkea suu, sillä sanottavaa olisi vielä ollut. Elämä olikin jatkunut, pidemmälle kuin hän oli koskaan kuvitellut. Nyt kaikki oli mennyttä, ja elämästä oli tullut yksinkertaisesti vain ”ikävää”.

Kihlmanin viimeinen julkinen esiintyminen vie väistämättä ajatukset teokseen *Tuuliajolla tappion maisemissa* (1986; *På drift i förlustens landskap*), jonka alkupisteinä oli kirjailijan omakohtainen aviokriisi ja tuskanhuuto luomisvoimien ehtymisestä. Teoksen problematiikka tuntui saavan uudenlaisen ulottuvuuden: “[–] montako kertaa voi esittää kuningas Learia ilman että jonakin iltana esityksen päättyessä huomaa äkkiä muuttuneensa itse kuningas Leariksi?” (TTM, 38). Ja kuin huomaamattaan – tai sittenkin juuri siksi – Kihlman tuli esiintymislään jälleen tunnustaneeksi jotain: pahempaa kuin tulla luokitelluksi, parjatuksi ja väärinymmärretyksi on pelko tulla kirjailijana unohdetuksi.

Ajan perspektiiviharha

Kirjailijalla on aikansa, mutta tulkinnoillakin on aina historiansa. ”Den skamsna blir stolt”, otsikoi Pia Ingström *Hufvudstadsbladetin* kirjoituksensa tammikuussa 2012, ja se käsitteli *Människan som skalv* -teoksen uusinta painosta, jonka suomenruotsalainen kustantaja Söderström otti mitä ilmeisemmin juhlistaakseen ensijulkaisusta kulunutta neljää vuosikymmentä.

Ingström osuu asian ytimeen kirjoittaessaan, ettei Kihlmanin teksteissä shokeeraavinta enää ole ”homoseksuaalisuus vaan hyväksikäyttö, osapuolten ikäerot, sekä riippuvuuden, väkivaltaisten tekojen ja seksinoston teemat niin, että [--] itse homoseksuaalisuuden kysymyksestä tulee mielenkiinnoton” (Ingström 2012, suom. MC).⁴ Lähtiessään liikkeelle nykyhetkestä Ingström kompastuu ajallisuuden harhaan; lukutapaan, joka tahattomasti unohtaa oman historiallisuutensa. Hän sivuaa kyllä homouden dekriminisaatiota, sairausleimaa, kehotuskieltoa, kirjailijoiden itsesensuuria ja (ei-hetero)seksuaalisten representaatioiden julkista sääntelyä, mutta olennaiseksi nousee vain nykylukijaa puhutteleva aines, ei tuskallinen historia. Kun homoseksuaalisuudesta tulee yleisesti hyväksyttyä, se ei olekaan merkityksellistä. Se ”mielenkiinnoton” on silti joskus ollut radikaalia, ei (ehkä) enää, mutta sen liepeestä voi avautua myös uutta, kun näkökulma ajan paineessa – uusien kysymysten myötä – asemoituukin toisin. Kihlmanin perheystävän, kirjailija Fredrik Långin keväinen Kihlman-muistokirjoitus kielii osaltaan tästä muutoksesta:

[--] De argentinska böckerna har en fräschhet och omedelbarhet som de episkt konstruerade saknar och *Människan som skalv* är en intensiv självuppgörelse med tabun och tillkortakommanden årtionden före bekännelselitteraturen blev mainstream. (Lång 2021)

Esittämiäni esimerkkien valossa Kihlmanin teosten transgressiivisuus liittyy yhä uudelleen artikuloituvaan kysymykseen: miten horjuttaa vakiintuneita käsityksiä seksuaalisuudesta tietyssä ajassa ja paikassa, jossa normienvastaisuutta ei (yleisesti) hyväksytä – tai jossa normien vastustaminen jäsentyy kulttuurisesti hyvin erilaisin kriteerein.

Toivon, että Kihlman koki viimeisinä vuosinaan suhteessaan niin julkiseen rooliinsa kuin kirjailijuuteensa sen arvostuksen, jonka hän epäilemättä ansaitsee. Ja että hän lopulta itsekin uskoi *Kaikki minun lapseni* -teoksen minäkertojaa: ”Sanoihin kätkeytyvät väärinkäsitykset. Mutta se mitä ei sanota jää vaille vaikutusta”. (KML, 53.)

Viitteet

- 1** Seksuaalivähemmistökirjailijan poliittiselle positiolle oli selkeä tutkimuksellinen ja sosiaalinen tilaus esimerkiksi suomalaisen homo- ja lesbotutkimuksen pioneerityössä, tutkimusantologiassa *Rakkauden monet kasvot* (1984). Poiminnallisesti niin kansainvälistä kuin kotimaistakin homokirjallisuutta käsittelevässä artikkelissa ”Sivullisten etujoukko” Kihlman nimettiin ”ensimmäiseksi suomalaiseksi ’coming outinsa’ tehneeksi homo- ja biseksuaaliseksi kirjailijaksi” (Rand 1984, 328). Tutkimussuuntauksesta ja aids-kriisin vaikutuksesta homokirjallisuuteen laajemmin ks. esim. Kekki (2003, 56–62; 273–276.)
- 2** Esseen suomennettu versio sisältyy myös Kihlmanin esseekokoelmaan *Mistä minä tiedän* (*Inblandningar, utmaningar*, 1969).
- 3** Keskustelukirjassa Kihlman (2000, 229, 231) kertoo, miten vähän raaka sotilasdiktatuurin (1976–83) ”likainen sisällissota ja brutaali teurastus” näkyivät Buenos Airesin kaupunkikuvassa ja korostaa, että ilman Juania ja Joséa hän olisi tutustunut vain Argentiinan eristäytyneeseen yläluokkaan: poikaprostiituitujen kautta syntyi yhteys köyhään Argentiinaan.
- 4** ”I dag är det inte längre homosexualiteten som är chockerande i den kihlmanska texten utan utnyttjandet, kontrahenternas åldersskillnad, övergrepps- och sexköps-temat [–] i själva verket är själva homosexualitet i 2010-talets dagsljusläsning ointressant”.

Aineisto

- Kihlman, Christer 1961. *Varo, Autuas! (Se upp Salige!, 1960)*. Suom. Kristiina Kivivuori. Helsinki: Otava.
- 1971. *Ihminen joka järkkyy [= IJJ] (Människan som skalv)*. Suom. Pentti Saaritsa. Helsinki: Tammi.
- 1975. *Kallis prinssi (Dyre prins)*. Suom. Pentti Saaritsa. Helsinki: Tammi.
- 1980. *Kaikki minun lapseni [= KML] (Alla mina söner)*. Suom. Pentti Saaritsa. Helsinki: Tammi.
- 1983. *Puhtaita elämän unelmat. Kirja voimattomuudesta [=PEU] (Livsdrömmen rena. Boken om maktlöshet, 1982)*. Suom. Pentti Saaritsa. Helsinki: Tammi.
- 1986. *Tuuliajolla tappion maisemissa [=TTM] (På drift i förlustens landskap)*. Helsinki: Tammi.
- 1987. *Gerdt Bladhin tuho (Gerdt Bladhs undergång)*. Helsinki: Tammi.
- Westö, Märten & Christer Kihlman 2000. *Epätoivon toivo ja muita keskusteluja (Om hoplöshetens möjligheter)*. Suom. Pentti Saaritsa. Helsinki: Tammi.

Kirjallisuus

- Efter Nio, 19.11.2018. <https://areena.yle.fi/1-50014243> (6.4.2021).
- Foucault, Michel 1998. *Seksuaalisuuden historia. Tiedontahto, nautintojen käyttö, huoli itsestä. (Histoire de la sexualité I–III, 1976–1984.)* Suom. Kaisa Sivenius. Helsinki: Gaudeamus.
- Gide, André 1902. *L’immoralist (The Immoralist, 2001)*. Trans. David Watson. London: Penguin group.
- Hollsten, Anna 2014. Suukko Tuulalle. Pentti Saarikosken 1960-luvun lopun omaelämäkerrallinen tuotanto ja julkisuuskuva performatiivisuuden valossa. *Kulttuurintutkimus* 31(1), 28–38.

- Ingström, Pia 2012. Den skamsna blir stolt. *Hufvudstadsbladet* 31.1.2012.
- Kekki, Lasse 2003. *From gay to queer: Gay male identity in selected fiction by David Leavitt and Tony Kushner's play Angels in America I–II*. Bern: Peter Lang.
- Kihlman, Christer 1959. Svenskhetens slaggsugga. *Dagens Nyheter* 31.8.1959.
- 1966. Ett brev till dem som gitter läsa den. *Hufvudstadsbladet* 24.8.1966.
- 1969. *Mistä minä tiedän (Inblandningar, utmaningar)*. Suom. Risto Hannula. Helsinki: Tammi.
- Koivisto, Päivi 2011. *Elämästä autofiktioksi. Lajitradition jäljillä Pirkko Saision romaanisarjassa Pienen yhteinen jaettava, Vastavalo ja Punainen erokirja*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Lassila, Pertti 1983. Matkalla jakamattomaan maailmaan. *Helsingin Sanomat* 13.3.1983.
- Lång, Fredrik 2021. Christer Kihlman är död. "Han försonat sig med sin tid och sitt öde". *Hufvudstadsbladet* 8.3.2021.
- Moran, Joe 2000. *Star Authors: Literary Celebrity in America*. London: Pluto Press.
- Rand, Max 1984. Sivullisten etujoukko – homoseksuaalisuudesta kulttuurissa. Teoksessa *Rakkauten monet kasvot*. Toim. Kai Sievers & Olli Stålström. Helsinki: Weilin + Göös, 294–330.
- Robinson, Paul 1999. *Gay lives: Homosexual autobiography from John Addington Symonds to Paul Monette*. Chicago & London: Chicago University Press.